

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

*Asmuo:
tarp tautos ir valstybės*

1996

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIOUS	523

PRATARMĖ

Jau keleri metai Lietuvos intelektualai bando kelti klausimą visuomenei – kaip kiekvienas mąstantis visuomenės narys suvokia istorinės lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės tapsmo, lietuvių tautinės ir valstybinės savimonės klostymosi bei plėtojimosi procesą. Jau yra nubrėžta ne viena lietuvių tautos biografijos schema, ne kartą aiškinta, kad tų biografų tauta turi ne vieną, tačiau intuityvi baimė pasiklysti, „pasimesti“ tarp kaimynų, prarasti savo mechaniškai susikurtą mentalitetą sąlygoja plačiosios mūsų visuomenės kurtumą ir pasmerkia ją tam tikro lygio saviizoliacijai. Taip, jai rūpi istorija. Ji supranta vadinamąsias sąmoningumo trajektorijas. Bet ji atkakliai pripažįsta tik oficialiąją, tradicinę savo biografijos trajektoriją: iki XIX amžiaus lietuvių tauta (etnosas) jau buvo netekusi savo viešpataujančių luomų, tad ją tesudarė etninės polonizacijos ir rusifikacijos pavojuje atsidūrusi ir tautinės (etnopolitinės) savimonės neturinti valstietija; XIX amžiuje prasidėjo lietuvių tautinis judėjimas dėl lietuvių kalbos ir kultūros teisių viešajame gyvenime; XIX amžiaus pabaigoje šis sąjūdis jau turėjo tam tikrą socialinę-politinę struktūrą – susikūrė analogiškos kitiems Europos kraštams politinės partijos ir srovės, subrendo tautinės valstybės idėja, kuri buvo įgyvendinta susiklosčius palankiai geopolitinei situacijai.

Taigi iš pirmo žvilgsnio tai labai patogi, aiški schema. Iš tikro ji sąlygoja tautinį egocentrizmą, siaurą tautos ir lietuviškumo sampratą, užkerta kelią normalios pilietinės visuomenės klostymuisi ir normalių politinių bei kultūrinių santykių su kaimynais, ypač su lenkais, plėtojimuisi.

Šių sustabarėjusių schemų revizija, platesnis požiūris į XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios lietuvių ir Lietuvos Atgimimo problemą – buvo viena iš paskatų *Lietuvių Atgimimo istorijos studijoms* atsirasti. Aštuntajame *Studijų* tome bandoma savaip spręsti šią problemą, t. y. tautos istorinė egzistencija personalizuojama, ieškoma joje konkretaus individo – politiko, mokslininko, dailininko, rašytojo... Bet ne absoliučiai teigiamo, kaip iki šiol buvo įprasta (Vytautas Didysis, Simonas Daukantas, Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka...), o kontroversiško. Lotyniškai *controversia* – nesutarimas, ginčas; ginčijamas klausimas. Tai galima

traktuoti ir kaip prieštarą, kaip momentą, kuriame šviesa ir šešėlis būna kartu ir niekaip kitaip. Gal tai privers mūsų visuomenę nustepti, sužadins auto ir etno-kriticizmą, skatins kontroversiškai suvokti save kaip tautą ir valstybę.

Iš to, kas išdėstyta, peršasi logiška išvada, kad tai specialių istorinių tyrinėjimų problema. Prisiminkime, valstybinio ir tautinio atgimimo egzistencinė prielaida ir buvo savęs kaip autonomiško asmens, atskirybės suvokimas ir sąmoningas tapatinimas su viena ar kita bendruomene, viena ar kita tautine ar pilietine (arba buvusia pilietine) visuomene. Tik toks asmuo galėjo dalyvauti tautinio ar valstybinio atgimimo procese. Tačiau kiekviena asmenybė buvo sąlygota santykio su istorine praeitimi, socialinės padėties, politinio-pilietinio angažavimosi. Todėl kiekvienos jų vaidmuo šiame procese buvo nevienodas, dažnai kardinaliai skyrėsi, netgi kirtosi jų tikslai ir veikimo būdai bei priemonės. **Vieni veikė stengdamiesi išnaudoti to meto aplinkybių teikiamas galimybes, kiti stengėsi pakeisti tas aplinkybes.** Taigi kiekvieno iš jų santykis su tuo, kas juos visus jungė – Lietuva – buvo individualus ir niekada tik teigiamai arba tik neigiamai nenusakomas.

Todėl norint įvairiais rakursais atskleisti klaidžią ir sunkiai apibrėžiamą Atgimimo istorijos raidą reikia pažiūrėti į konkretų asmenį, o per asmenį – į Atgimimą. Kitaip tariant, bandoma aiškintis asmenį Atgimime, o ne Atgimimo asmenį. Jei tai pavyks bent iš dalies atskleisti, galbūt ir Atgimimo reiškinys (reiškiniai) atvers tą prasmę, kurią jis (jie) turėjo ir kurios mes ieškome.

Be abejo, šis straipsnių ir studijų rinkinys aprėpia tik nedidelę dalį plunksnos vertų XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios veikėjų. Vis dėlto bandėme analizuoti tam laikotarpiui būdingus asmenybių tipus. Rinkinyje daugiau orientuojamasi į individus, kurių veikla leidžia konstatuoti juos turėjus dvisluoksnę (ar net trisluoksnę) politinę ar kultūrinę savimonę (lietuvis-lenkas, lietuvis-vokietis, lietuvis-gudas...). Ne visi straipsniai atitinka šią schemą, taip pat analizuojami asmenybių tipai, kurių prieštarinę kultūrinę ar politinę veiklą lėmė ir kiti visuomeninio ar asmeninio gyvenimo motyvai, atskleidžiamas netgi kai kurių Rusijos valdžios atstovų prieštaringas santykis su Lietuva.

Šis, aštuntasis, *Studijų* tomas, kaip ir ankstesnieji, turi savo istoriją. Paskirti vieną iš tomų XIX amžiaus–XX amžiaus pradžios prieštaringsoms asmenybėms buvo dabar jau pasitraukusio iš *Studijų* redakcinės kolegijos prof. habil. dr. Egidijaus Aleksandravičiaus idėja. Ją toliau generuoti ir įgyvendinti ėmėsi kiti redakcinės kolegijos nariai. Su straipsnių autoriais pradėta konsultuotis 1989 metų rudenį, kai dar nebuvo išėjusio nė vieno *Studijų* tomo, o parengti tebuvo pirmieji du. 1990 metų vasarą jau gavome pirmuosius straipsnius, o rinkinį baigėme komplektuoti 1994 metų birželį.

Kai kurie straipsniai – Rimanto Miknio apie Antaną Vivulskį. Raimundo Lopatos apie Friedrichą von der Roppą, Redos Griškaitės apie baroną Vasilijų von Rotkirchą – pateikti Redakcinei kolegijai daug anksčiau, autoriams pageidaujant, buvo taip pat publikuoti *Kultūros Barų*, *Proskynos* ir *Vilniaus* žurnaluose.

Deja, leidžiant *Studijų* penktąjį ir septintąjį tomus, iš dalies dėl nepakankamos Redakcinės kolegijos kontrolės, iš dalies dėl leidėjų kaltės padaryta labai nemalonių klaidų. Penktajame tome panaikinta antrą kartą publikuotos „Medegos S. Daukanto biografijai“ senoji puslapių numeracija. Septintajame tome, perspausdinant ketvirtajame dešimtmetyje vykusios Vaclovo Biržiškos ir Juozapo Stakausko diskusijos dėl Motiejaus Valančiaus požiūrio į lietuvių ir lietuvių tautinį judėjimą medžiaga, išnašose buvo praleista dalis teksto. Nepažymėjus praleistų vietų, ši publikacija tapo iš dalies klaidinanti. Be to, nepažymėta, kad Aldona Kaluinienė redagavo Vytauto Jogėlos, Arvydo Gaidžio, Aldonos Prašmantaitės ir Ievos Šnavičienės straipsnius bei Algimanto Katiliaus publikaciją, o visus kitus straipsnius ir publikacijas redagavo Antanas Lėckas. Viršelį rengė Saulius Motieka. Už visas išvardintas klaidas atsiprašome skaitytojų ir redaktorių bei dailininko.

Dėkojame Atviros Lietuvos fondui už paramą rengiant septintąjį ir aštuntąjį tomus, taip pat Lietuvos istorijos institutui už pagalbą leidžiant aštuntąjį tomą.

Redakcinė kolegija

